

Х О Р Х Е Л У Ї С
БОРХЕС

ΑΙΕΦ

ΧΑΡΚΙΒ
«ΦΟΛΙΟ»
2022

ΑΙΕΦ

НЕВМИРУЩИЙ

Сесілії Інхеньєрос

Solomon saith: There is no new thing upon the earth. So that as Plato had an imagination, that all knowledge was but remembrance; so Solomon given his sentence, that all novelty is but oblivion.

Francis Bacon. «Essays», LVIII¹

У Лондоні на початку червня 1929 р. антиквар Джозеф Картафіл зі Смірни запропонував княгині де Люсенж шість томів «Іліади» Попа (1715—1720 рр.) форматом у малу чверть. Княгиня купила запропоновані їй книжки й при цьому обмінялася кількома словами з продавцем. Це був, за її словами, чоловік худий і виснажений, зі шкірою землистого кольору, сірими очима й сірою бородою, з надивовижу невиразними рисами обличчя. Він легко розмовляв кількома мовами, хоча й робив при цьому безліч помилок: за кілька хвилин перейшов з французької на англійську, а з англійської — на загадкову суміш іспанської мови, якою користуються в Салоніках, та португальської говірки Макао. У жовтні княгиня почула від одного пасажира, який мандрував на «Зевсі», що Картафіл помер у морі, коли повертався у Смірну, й що по-

¹ Соломон сказав: «Немає нічого нового на землі». І якщо Платон вважав, що «все знання — тільки спогади», то Соломон у цьому ж дусі проголосив, що «все нове — не що інше, як забуття». — Френсіс Бекон. «Досліди», LVIII (англ.).

ховали його на острові Іос. В останньому томі «Іліади» вона знайшла цей рукопис.

Оригінал був написаний англійською мовою й містив у собі безліч латинських запозичень. Ми пропонуємо увазі читачів його букввальний переклад.

I

Пригадую, мої поневіряння почалися в одному із садів у Фівах Стобрамних у той час, коли імператором у Римі був Діоклетіан. Я уже встиг узяти участь у кількох єгипетських війнах, що завершилися зовсім недавно, хоча й не зажив там слави, й був тепер трибуном легіону, який розташувався постоем у Береніці, на березі Червоного моря: лихоманка й чаклунство вкоротили віку багатьом з тих, котрі воліли б зустріти свою смерть у битві, від гострої криці. Мавританці були розбиті; земля, на якій раніше стояли бунтівничі міста, тепер навіки перейшла у володіння Плутона; і марно переможена Александрія благала в цезаря пощади; не минуло й року, як легіони здобули повний тріумф, і я навіть не встиг як слід подивитися в очі Марсу. Я був цим вельми засмучений і, либонь, саме тому подався в глиб неозорої й моторошної пустелі шукати таємниче Місто Невмирущих.

Мої поневіряння почалися, як я вже згадував, в одному саду, у Фівах. Усю ту ніч я не спав, бо на серці мені було тривожно. Я піднявся з ліжка ще до світанку; мої раби спали, а в небі висів місяць того самого кольору, що й безкраї піски. На обрії з'явився вершник — він наближався, геть виснажений і закривавлений. За кілька кроків від мене він зіскочив з коня. Ледь чутним, але дивно напруженим голосом він запитав латиною, як називається річка, що текла попід мурами міста. Я відповів йому, що це річка Єгипет, яка живиться дощами.

— Я шукаю зовсім іншу річку, — сумно відповів мені він, — таємничу річку, чії води змивають з людей смерть.

Темна кров струменіла з його грудей. Він розповів, що його батьківщина в горах, по той бік Іангу, і що в тих горах люди переконані: якщо йти все на захід і на захід, туди, де кінчається світ, то дійдеш до річки, води якої дають безсмертя. І він додав, що там, на самому краю землі, стоїть Місто Невмирущих — місто бастіонів, амфітеатрів і храмів. Ще й на світ не зазоріло, як він помер, а я вирішив відшукати те місто й ту річку. Кілька полонених мавританців, допитаних за допомогою ката, підтвердили розповідь подорожнього; один згадав про Єлисейські поля, розташовані на самому краю світу, де люди живуть дуже довго; другий — про гірські верховини, серед яких народжується Пактол, і тамтешніх верховинців, що живуть сто років. У Римі я розмовляв з філософами, які схилилися до думки, що побільшувати тривалість людського життя, — це те саме, що надовше розтягувати агонію та примушувати людину помирати не один раз. Я навіть не знаю, чи повірив я бодай на якусь мить в існування Міста Невмирущих; гадаю, з мене тоді було цілком досить того, що я прагнув податися на його пошуки. Флавій, проконсул Гетулії, дав мені на допомогу двісті своїх солдатів. Набрал я і найманців, які запевняли, що знають дорогу, але потім розбіглися найпершими.

Наступні події майже стерли з пам'яті спогад про перші дні нашої подорожі. Ми вирушили з Арсіної й заглибилися в гарячу пустелю. Перейшли через країну троглодитів, які пожирають змії і ще не навчилися користуватися словом; потім — землю гарамантів, які мають жінок у спільному користуванні й годуються лев'ячим м'ясом; далі — країну авгілів, які поклоняються тільки Тартарові. Мандрували ми й через інші пустелі, де пісок чорний, як вугілля; де пересуватися можна тільки вночі, бо денна спека нестерпна. Здалеку я побачив гору, що дала своє ім'я Океанові: на її схилах росте молочай, що знешкоджує отруту, а на вершині живуть сатири, народ брутальний і небезпечний, схильний до любовострастя. Нам здавалося неймовірним, щоб у цих варварських краях,

де земля плодить тільки страховищ, могло знайти собі прихисток уславлене місто. Проте ми просувалися далі й далі, бо повернутися назад для нас було б ганьбою. Деякі зухвальці спали, не затуляючи обличчя від місячного проміння, — їх спопелила лихоманка; інші знайшли божевілля й смерть у застоюній воді підземних колодязів. І тоді мої люди почали розбігатися; потім — бунтувати. Щоб придушити ті заколоти, я не вагався застосовувати найжорстокіші заходи покарання. Я наказував іти вперед і вперед, аж поки один центуріон не остеріг мене, що заколотники (прагнучи помститися мені за те, що я розіп'яв одного з них) змовилися мене вбити. Тоді я покинув табір разом з кількома солдатами, що залишилися мені вірні. В пустелі я розгубив їх посеред піщаних ураганів і темної ночі. Мене поранило стрілою, яку пустив із лука один критянин. Кілька днів я блукав, не знаходячи й краплі води, а може, то був один нескінченний день, подовжений пекучим сонцем, лютою спрагою і страхом померти від спраги. Я пустив повіддя й віддався на волю свого коня. Коли розвиднілося, на обрії забовваніли піраміди та башти. В болісному запамороченні мені примарився невеликий і чистенький лабіринт. У самому його центрі стояв глек з водою; я майже торкався його руками, я бачив його очима, але ходи лабіринту були такими заплутаними й підступними, що я знав: я помру раніше, ніж добудуся до нього.

II

Прийшовши до тьми після цього кошмару, я побачив, що лежу зі зв'язаними руками у видовженій і неглибокій кам'яній ніші, не більшій за звичайну могилу й видовбаній у крутому схилі гори. Краї цієї заглибини були вологі, радше вичовгані часом, аніж відшліфовані зусиллями людей. Моє серце болісно калатало, і я знову відчув, що мене спопелеє спрага. Я вистромив голову зі своєї ями й слабо закрячав. Біля підніжжя гори нечутно котив свої води каламутний

потік, пробиваючись крізь пісок та купи сміття; а на його протилежному березі сяяло у променях надвечірнього чи ранішнього сонця Місто Невмирущих — було очевидно, що це воно. Я побачив мури, арки, монументальні фасади та форуми. Близько сотні неоднакових і нерівномірно розташованих ямок, схожих на мою, виднілися на схилі гори та в долині. В піску були вириті неглибокі окопи. З усіх цих жалюгідних заглибин та ніш вигулькували голі люди з сірою шкірою й розкудланими бородами. Мені здалося, я їх упізнав: вони належали до тих дикунів-троглодитів, чие бридке плем'я населяє береги Аравійської затоки та ефіопські печери. Я не здивувався б, якби довідався, що вони не знають людської мови й пожирають змій.

Нестерпна пекуча спрага додала мені сміливості. Побачивши, що піщаний берег усього лише за якихось тридцять футів від мене, я заплющив очі й зі зв'язаними за спиною руками покотився вниз по схилу. Я занурив закривавлене обличчя в каламутну воду й став хлебтати її, як це роблять звірі, коли приходять на водопій. І перш ніж знову провалитися в маячню та марення, я, сам не знаю чому, промовив кілька слів грецькою мовою: *«Багаті жителі Зели, що п'ють води Езена...»*

Не знаю, скільки днів і ночей прокотилося наді мною. Неспроможний повернутися під захист печер, лежачи голий і страждаючи від лютого болю на цьому невідомому піщаному березі, я не міг опиратися тому, що сонце й місяць нещадно гралися моєю гіркою долею. Схожі у своєму дикунському стані на наївних малих дітей, троглодити не допомагали мені ані вижити, ані вмерти. Даремно я благав їх, щоб вони заподіяли мені смерть. Одного дня я звільнився від пут, перетерши їх об гострий прискалок. А другого зіп'явся на ноги й спромігся вижебрати чи вкрасти — і це я, Марк Фламіній Руф, військовий трибун одного з римських легіонів — свій перший огидний кусень зміїного м'яса.

Палке прагнення побачити Невмирущих, доторкнутися до будівель надлюдського Міста проганяло від мене сон. Немов проникнувши в мої наміри, не спали й троглодити; спочатку я подумав, вони стежать за мною; потім — що вони заразилися моїм неспокоєм, як заражаються цим собаками. Щоб покинути селище тих дикунів, я обрав надвечірній час, коли вони виявляли найбільшу активність — майже всі вилазили з нір і втуплювали невидущий погляд у призахідне сонце. Я почав молитися гучним голосом, не так у надії на божественну ласку, як у сподіванні налякати дике плем'я артикульованими словами. Потім перейшов через струмок, перегороджений піщаними наносами, й попрямував до Міста. Двоє чи троє чоловіків якось невпевнено й нерішуче плентали за мною. Вони були присадкуваті на зріст, як й інші люди з цього племені, й уселяли не страх, а огиду. Мені довелося обминути кілька котлованів неправильної форми, схожих на каменоломні. Засліплений грандіозною величиною Міста, я був подумав, що воно розташоване ближче, ніж виявилось насправді. Була вже північ, коли я ступив на чорну тінь від його мурів, що покряяла жовтий пісок химерними візерунками зубців і башт. Я зупинився, охоплений почуттям, подібним до священного жаху. Такими нелюдськими видалися мені й обриси Міста, яке бовваніло переді мною, і навколишня пустеля, що я навіть зрадів, помітивши одного з дикунів, який досі плентав за мною. Я заплющив очі й (не засинаючи) став чекати, коли зясніє день.

Я вже казав, що Місто розташувалося на високому скелястому плато. Його майже прямовисні схили були так само неприступні, як і мури, що височіли над ними. Ноги в мене підгиналися від втоми, але в чорній скелі я не побачив жодної заглибини, жодного виступу, а в одноманітному й, здавалося, нескінченному мурі ніде не виднілося жодної брами. Спека була такою нещадною, що я сховався від неї в печері. В її глибині я побачив колодязь, у чорну порожнечу якого мовби провалювалися прямовисні сходи. Я спустився

по них і плутанкою брудних галерей дійшов до просторого округлого приміщення, ледь видимого. В тому підземеллі було дев'ять дверей; вісім з них відчинялися в лабіринт, що довгими й плутаними переходами приводив у це саме приміщення; дев'яті двері (крізь інший лабіринт) давали вихід у друге округле приміщення, схоже на перше. Я не знаю, скільки всього було там таких підземних кімнат; мої невдачі та моя тривога побільшували їх кількість. Тиша була ворожою і майже абсолютною; в цій мережі кам'яних галерей не чути було іншого звуку, крім посвисту якогось дивного підземного вітру — я так і не зрозумів, у чому його причина; зовсім нечутно струменіли, зникаючи в розколинах, цівки води, забарвленої іржавим кольором. На свій жах, я почав звикати до цього непевного світу; мені здавалося неймовірним, що десь могло існувати щось інше, аніж ці округлі підземні склепи з дев'ятьма дверима та ці плутанки підземних галерей. Не знаю, як довго блукав я там, під землею; знаю тільки, що не раз, никаючи в тому лабіринті, я вже не міг зрозуміти, за чим тужу: за містом, де я народився, чи за бридким поселенням дикунів.

У глибині одного з підземних коридорів дорогу мені раптом перепинила прямовисна стіна, і якийсь далекий промінчик світла упав на мене. Я підвів засліплені підземною пільмою очі й розгледів десь на запаморочливій висоті кружальце неба, такого яскраво-синього, що воно здалося мені майже пурпуровим. Металеві скоби стриміли зі стіни, утворюючи драбину, по якій я відразу почав підійматися, хоча зовсім ослаб від нестерпної втоми, лише вряди-годи затримуючись, аби по-дурному схлипнути від щастя. І ось я побачив капітелі й астраґали, трикутні та напівокруглі фронти, неясну архітектурну розкіш із граніту й мармуру. Й ось так я піднявся з темної в'язниці чорних заплутаних лабіринтів у залите сонячним промінням Місто.

Я опинився на якомусь маленькому майданчику, а точніше сказати, на внутрішньому подвір'ї. Воно було оточене

зусібіч однією будівлею неправильної форми, що мала неоднакову в різних місцях висоту з розмаїтими склепіннями та колонами. Але жодна інша ознака цього неймовірного архітектурного монумента не вразила мене так, як очевидна давність його спорудження. Я був навіть подумав, що воно давніше за людей, давніше за саму землю. І здалося мені, що така неймовірно стародавня споруда (хоч і було в ній щось жахливе для людських очей) гідно втілювала працю будівничих, які володіли даром безсмертя. Спочатку обережно, потім з байдужою незворушністю, а насамкінець з відчуттям розпачу й безнадії блукав я сходами та переходами цього неймовірно плутаного палацу. (Згодом я помітив, що ширина та висота східців була неоднакова, й саме це пояснювало, чому мене опанувала така смертельна втома. «Цей палац спорудили боги», — подумалося мені спершу. А коли я обстежив його порожні інтер'єри, то подумки уточнив: «Боги, що спорудили цей палац, померли». А помітивши всі його прикметні особливості, я додав: «Боги, які його збудували, були божевільні». І сказав я так — я це добре знаю — з якимсь незбагненим осудом, майже з відтінком каяття, більше охоплений інтелектуальним жахом, аніж неясним страхом. До подиву перед неймовірною давністю побаченого додалися інші відчуття: цілковита розгубленість перед його нескінченністю, перед його жорстокістю, перед його абсолютним безглуздям. Щоб добутися сюди, я пройшов крізь моторошний лабіринт, але чистеньке й акуратне Місто Невмирущих сповнило мене жахом й навіяло мені глибоку відразу. Лабіринт будується для того, щоб збити людину з правильного напрямку й завести її в глухий кут; його архітектура, перенасичена симетрією, підпорядкована цій меті. Але в палаці, що його я далеко не повністю обстежив, архітектура не мала нехай там якої мети. В ньому я знайшов безліч коридорів, які заводили в глухий кут, вікон, розташованих так високо, що з них годі було виглянути надвір, монументальні двері відчинялися там або в крихітну келію, або в глибокий підземний

хід, сходи були мовби вивернуті й обернуті приступками та перилами вниз. Інші, притулені до високої стіни або ніби зависаючи в повітрі, не приводили нікуди й, зробивши два-три оберти, зникали в густій темряві, що клубочилася під склепіннями. Я не можу твердити, що все там було достеменно так, як я описую; знаю тільки, що протягом багатьох років я бачив усе це у своїх жаских сновидіннях; і я вже не знаю, що тут є описом реальної дійсності, а що віддзеркалює плинні форми тих кошмарів, що затруювали мої ночі. «Це Місто, — думав я, — таке жахливе, що само його існування та незнищенність, хай навіть у самому осередді недосяжної і дикої пустелі, затрує минуле та майбутнє й відкидає тінь на світила небесні. Доки воно існує, ніхто у світі не знатиме ані щастя, ані смислу життя». Я не хочу більше розповідати про нього; хаотичне нагромадження нерозбірливих слів, туша тигра або бика, напхана зубами, внутрішніми органами та головами, — ось ті образи, які можуть дати приблизне про нього уявлення.

Не пригадую вже, як я повертався назад крізь ті запилені та вологі склепи. Знаю тільки, що мене не полишав страх, аби, вийшовши з останнього лабіринту, я знову не опинився в огидному Місті Невмирущих. Більше нічого не спадає мені на пам'ять. Це забуття сьогодні неподоланне, але я забув про все це, либонь, самохіть; можливо, що обставини моєї втечі були такими тяжкими, що одного дня, забутого не менш надійно, я заприсягся назавжди викинути їх із пам'яті.

III

Ті, хто уважно прочитав розповідь про мої поневіряння, пригадають, що один чоловік із племені троглодитів доплентав за мною, як плентає за людиною вірний пес, аж до нерівної тіні, яку відкидали мури. Коли я вийшов назовні з останнього підземелля, то побачив, що він чекає мене біля входу в печеру. Він лежав на піску, де тупо креслив і тут-таки стирив вервечки якихось знаків, схожих на ті літери, що

їх ми бачимо у своїх сновидіннях і, здається, ось-ось прочитаємо, але вони відразу ж зливаються до купи. Спочатку я подумав, що йдеться про якесь дикунське письмо; потім вирішив, що безглуздо навіть припускати, ніби люди, які не опанували слова, зможуть навчитися письма. Крім того, жодна з тих закарлюк не була схожа на іншу, і це виключало або робило малоймовірною можливість того, що вони були наділені символічним значенням. Дикун накреслював ці закарлюки, роздивлявся їх і щось підправляв. Аж раптом, мовби знудившись від цієї гри, він стер їх долонею й ліктем. Подивився на мене й, здавалося, мене не впізнав. Проте таким великим було відчуття полегкості, яке мене затопило (або такою великою і жаскою — моя самотність), що я дозволив уявити собі, ніби цей примітивний троглодит, який дивився на мене знизу вгору, залишився тут чекати на мене. Сонце розпекло рівнину до білого жару; коли ми вирушили назад до селища троглодитів у світлі перших зірок, пісок обпікав нам підошви ніг. Троглодит ішов тепер попереду; в ту ніч мені спало на думку навчити його розпізнавати, а може, й повторювати бодай кілька слів. Я згадав, що собака й кінь спроможні на перше; а чимало птахів, таких як соловей цезарів, — на друге. А розум людини, хоч би яким він був неотесаним, завжди стоїть вище за спроможності істот, цим розумом не наділених.

Троглодит виглядав таким нікчемним і жалюгідним, що мені пригадався Аргос, старий умирущий пес із «Одіссеї», і я нагородив його цим ім'ям і спробував навчити його відгукватися на нього. Я повторив цю спробу кілька разів, але щоразу зазнавав цілковитої невдачі. Умовляння, суворість, упертість — усе було марним. Нерухомий, з безвиразними очима, мій супутник, здавалося, не сприймав звуків, які я намагався йому втлумачити. Він був за кілька кроків від мене, але здавалося, він десь дуже-дуже далеко. Лежачи на піску, схожий на маленького напівзруйнованого сфінкса з лави, він дозволяв, щоб небо оберталося над ним від досвітнього при-

смерку до вечірнього. Мені здавалося неможливим, аби він не розумів, чого я від нього хочу. Я згадав, що серед ефіопів існує повір'я, ніби мавпи умисне не розмовляють, щоб їх не примушували працювати, й пояснив мовчанку Аргоса недовірою або страхом. Від цього припущення я перейшов до інших, іще екстравагантніших. Я подумав, що ми з Аргосом належимо до різних світів; потім уявив собі, що відчуття в нас однакові, проте Аргос сполучає їх якось інакше й конструює з них інші об'єкти; потім подумав, що, можливо, для нього взагалі не існує об'єктів, а лише запаморочлива й безперервна гра швидкоплинних вражень. Подумав я і про можливість такого світу, в якому не існує ані пам'яті, ані часу; а чом би не існувати й мові, яка не знає іменників, мові, яка складається лише з безособових дієслів або з невідмінюваних епітетів. Отак минали мої дні, а з днями — роки, аж поки сталася подія, яка принесла мені щось подібне до щастя. Пішов дощ, неквапний і густий.

Ночі в пустелях можуть бути й холодними, але та була гарячою, як вогонь. Мені наснилося, ніби одна з річок Фесалії, чиїм водам я колись повернув золоту рибку, тече сюди, щоб визволити мене; я чув, як вона наближається, дзюркочучи по червоному піску та чорному камінню; свіжість повітря та густий шум дощу розбудили мене. Я вискочив, голий, зі своєї криївки, щоб прийняти його на себе. Ніч добігала свого кінця. Під жовтими хмарами плем'я, не менш щасливе, аніж я, підставляло свої тіла дощовим струменям, шаліючи мов у екстазі. Вони скидалися на жерців Кібели, на яких зійшла божественна благодать. Аргос стогнав, утупивши погляд у небесне склепіння; по його щоках струменіли потоки дощової води; і не тільки води, а й сліз — як я потім довідався.

— Аргосе! — крикнув я, звертаючись до нього. — Аргосе!

І тоді, в тихому захваті, ніби віднайшовши невідь-коли загулену й давно забуту річ, Аргос пробелькотів:

— Аргос, пес Одиссея.

І далі, не дивлячись на мене:

— Собака, викинутий на гній.

Ми легко приймаємо дійсність — можливо, тому, що знаємо: нічого дійсного не існує. Я запитав, що він знає з «Одіссеї». Розуміти грецьку мову йому було важко. Я мусив повторити своє запитання.

— Дуже мало, — відказав він. — Менше, аніж будь-який убогий рапсод. Адже минуло тисяча сто років, відколи я її створив.

IV

У той день усе для мене прояснилося. Троглодити й були Невмирущими, а каламутний потік у піщаних берегах — тією Річкою, яку шукав закривавлений вершник. Що ж до міста, чия слава дійшла до берегів Гангу, то минуло вже дев'ять століть, відтоді як Невмирущі його зруйнували. З його уламків вони потім там-таки спорудили те безглузде місто, в якому я побував, — щось подібне до пародії, щось поставлене з ніг на голову й водночас такий собі храм ірраціональним богам, які правлять світом і про яких ми нічого не знаємо, крім того, що вони не схожі на людей. Те будівництво було останнім символом, який завдали собі клопоту створити Невмирущі. Воно позначило собою етап, коли, дійшовши висновку, що будь-яка діяльність — марнота, вони вирішили жити тільки думкою, тільки чистим спогляданням. Вони поставили ту споруду, забули про неї й пішли жити в печери, де, поринувши в чисті роздуми, перестали сприймати реальний навколишній світ.

Про все це Гомер розповів мені так, як розповідають про щось дитині. Розповів він мені й про свою старість, про те, як вирушив у свою останню подорож, підштовхуваний, як Одісей, бажанням дістатися до людей, котрі не знають, що таке море, їдять м'ясо без солі й навіть гадки не мають, що у світі існує така річ, як весло. Він прожив у Місті Невмирущих сто років. А коли його зруйнували, то це він запропонував збудувати на тому самому місці нове. Ми не мусимо

дивуватися з цього; адже відомо, що, оспівавши Троянську війну, він згодом оспівав також війну жаб і мишей. Він був як той бог, що спочатку створює космос, а потім — хаос.

Бути невмирущим — досить просто; крім людини, всі живі створіння невмирущі, бо їм нічого не відомо про смерть; але знати, що ти Невмирущий, — у цьому справді є щось божественне, жахливе, незбагненне. Я помітив, що, незважаючи на існування багатьох релігій, така переконаність зустрічається надзвичайно рідко. Юдеї, християни та мусульмани проповідують безсмертя, але те, як вони цінують своє перше земне буття, доводить, що вірять вони лише в нього, а всі інші незліченні види свого існування розглядають як такі, де їх винагороджуватимуть або каратимуть за їхню поведінку в першому. Набагато переконливішим видається мені уявлення про круговерть, притаманне деяким релігіям Індії; в цій круговерті, яка не має ні початку, ні кінця, кожне життя є наслідком попереднього й породжує наступне, але жодне з них не визначає всю сукупність... Навчена досвідом століть, республіка невмирущих людей досягла стану досконалої толерантності та майже зневаги до всього суцього. Вони знали, що на нескінченній протяжності існування з людиною має відбутися геть усе. Що за свої колишні або майбутні добродесні діяння кожна людина заслуговує на добре ставлення до себе, але водночас і на глибоко зневажливе за свої мерзенні вчинки, яких вона неминуче припускалася в минулому або припуститься в майбутньому. Як ото в азартних іграх парні й непарні цифри мають тенденцію врівноважуватися, так і тут, у нескінченному житті, випадаючи порівну, талант та примітивність взаємно знищуються та взаємно виправляються, й можливо, що невибаглива «Поема про Сіда» є саме тією противагою, що її вимагає якийсь один епітет із «Еклог» або якась одна сентенція Геракліта. Найшвидкоплинніша думка підпорядковується тій чи тій невидимій схемі й може увінчувати або започатковувати якусь таємну форму. Я знаю людей, які творили зло для

того, щоб у майбутніх століттях воно обернулося добром, або яке виявило себе добром у часи колишні... Розглянуті під цим кутом зору, всі наші діяння є справедливими, але водночас і цілком незначущими. Тобто не існує заслуг, ані моральних, ані інтелектуальних. Гомер створив «Одіссею»; але якщо ми постулюємо нескінченність часу з відповідною нескінченністю обставин і перемін, то буде просто неможливим, щоби бодай один раз хтось не створив «Одіссею». Кожен тут — ніхто, одна невмируща людина — це всі люди. Як і Корнелій Агріппа, я — бог, я — герой, я — демон і я — світ, хоча насправді це просто досить хитромудрий спосіб сказати, що мене, власне кажучи, немає.

Це уявлення про світ як про систему, де все взаємно компенсується, глибоко вплинуло на поведінку Невмирущих. Насамперед воно цілком позбавило їх співчуття або жалості. Я вже згадував про стародавні каменоломні на протилежному березі річки. Один чоловік упав у найглибшу з них; будучи невмирущим, він не міг ані покалічитись, ані вбитись, але його мучила спрага; та минуло сімдесят років, перш ніж йому кинули мотузку. Так само мало цікавила кожного з них власна доля. На своє тіло вони дивилися як на сумирну домашню тварину, якій вистачало на місяць кількох годин сну, ковтка води та шматочка бридкого м'яса. Але було б помилкою дивитися на нас як на аскетів. Немає більшої втіхи, аніж роздуми, й саме їм ми повністю віддалися. Вряди-годи щось надзвичайне повертає нас у реальний світ. Як сьогодні вранці, наприклад, коли всі ми спізнали одну з найелементарніших насолод — насолоду дощу. Такі випадки були дуже рідкісними; всі невмирущі були спроможні зберігати досконалу незворушність. Пригадую одного, який ніколи не підводився на ноги, — пташка змостила собі гніздо на його грудях.

Серед висновків, які випливають із доктрини про те, що все на світі компенсується своєю протилежністю, є один, який не має великої теоретичної ваги, але саме він спонукав нас у кінці чи на початку десятого сторіччя розбрестися

по всьому світу. Його можна сформулювати в таких словах: *«Існує річка, чії води дають безсмертя; отже, десь-інде на землі можна знайти іншу річку, води якої це безсмертя змивають»*. Кількість річок не безкінечна; невмирущий подорожній, який блукатиме світом, рано чи пізно нап'ється води з усіх. І ми постановили знайти цю річку.

Смерть (або думка про неї) робить життя людини дорогоцінним і наповнює його високими почуттями. Знаючи про ефемерність свого існування, люди й поведуться відповідно; кожен вчинок, який вони здійснюють, може стати останнім; немає такого обличчя, що рано або пізно не зникне, як зникають обличчя, побачені уві сні. Все у смертних має свою цінність — неповторну й скороминущу. Натомість у Невмирущих кожен учинок і кожна думка є відлунням інших, які або вже мали місце в минулому, що не має видимого початку, або відбудуться колись у неозорій далечині майбутнього, повторюючись там до запаморочення. Немає нічого такого, що не здавалося б віддзеркаленням, яке миготить між безліччю дзеркал, що ніколи не затьмарюються. Ніщо не може відбутися лише один раз, ніщо не є дорогоцінним своєю неповторністю. Невмирущим чужі такі відчуття, як елегійний смуток, суворість або церемоніальна врочистість. Ми розлучилися з Гомером перед брамою Танжера; здається, ми навіть не попрощалися.

V

І я побував у нових королівствах, нових імперіях. Восени 1066 р. я бився на Стемфордському мосту, вже не пам'ятаю, чи то в лавах Гаролда, якому незабаром по тому судилося зустріти свою фатальну долю, чи то на боці того злосчасного Гаральда Суворого, який завоював тоді шість футів англійської землі чи, може, трохи більше. В сьомому сторіччі Хіджри в передмісті Булака я чітко й каліграфічно переписав мовою, що її я забув, та в алфавіті, якого я не

знаю, легенди про сім подорожей Сіндбада Мореплавця й оповідь про Бронзове Місто. На внутрішньому подвір'ї Самаркандської в'язниці мені довелося зіграти чимало партій у шахи. В Біканірі я займався астрологією, те саме я робив і в Богемії. 1638 р. я був у Коложварі, а потім у Ляйпцігу. В Абердині 1714 р. я передплатив шість томів «Гліади» Попа; пригадую, що я часто читав їх з великою втіхою. Близько 1729 р. я обговорював походження цієї поеми з одним професором риторики, якого звали, здається, Джамбаттістою; його аргументи видалися мені неспростовними. 4 жовтня 1921 р. «Патна», на якій я плив до Бомбея, мусила кинути якір в одному з портів еритрейського узбережжя¹. Я зійшов з корабля на берег, і мені пригадалися інші ранки, ранки стародавніх часів, теж на Червоному морі, коли я був трибуном римського легіону, а лихоманка, чаклунство та вимушена бездіяльність вкорочували віку моїм солдатам. Неподалік я побачив струмок з чистою водою; за звичкою, я напився з того струмка. Коли я підіймався вгору по укусу, колючка якогось дерева дряпнула мені тильний бік долоні. Незвичний біль видався мені дуже живим. Ще не вірячи своєму щастю, я мовчки спостерігав, як повільно утворюється в мене на шкірі дорогоцінна краплина крові. Я знову смертний, повторював я собі, я знову схожий на всіх людей. Тієї ночі я спав до самого світання.

...Минув десь рік, і я вирішив переглянути ці сторінки. Я переконався, що вони відповідають істині, проте в перших розділах і в деяких абзацах розділів наступних я помітив, як мені здалося, якусь фальш. Можливо, до цього спричинилося зловживання подробицями, яке я нерідко відзначав у поетів і яке робить неправдоподібними будь-які спогади, бо на подробиці бувають багаті події, але не пам'ять. Проте гадаю, що я відкрив глибшу причину. Я її викладу, нехай навіть мені дорікнуть у надмірній фантазії.

¹Тут у рукописі витерте якесь слово. Можливо, назва порту.

ЗМІСТ

АЛЕФ. Переклад В. Й. Шовкуна	3
Невмирущий	5
Мрець	23
Теологи	29
Історія воїна й полонянки	39
Біографія Тадео Ісидоро Круса (1829—1874)	44
Емма Цунц	48
Дім Астеріона	54
Друга смерть	57
Deutsches Requiem	65
Пошуки Аверроеса	72
Загір	81
Письмена Бога	91
Абенхакан ель Богарі, який загинув у своєму лабіринті	97
Два царі й два лабіринти	107
Чекання	108
Людина на порозі	112
Алеф	118
Епілог	134
ІСТОРІЯ ВІЧНОСТІ. Переклад В. Й. Шовкуна	137
Передмова	139
Історія вічності	141
Кенінги	164
Метафора	180
Учення про цикли	184
Циклічний час	195
Перекладачі «Тисячі й однієї ночі»	200
Ще два есеї	226
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ПІДЛЮТИ. Переклад В. Й. Шовкуна	241
Передмова до першого видання	243
Передмова до видання 1954 р.	244
Жорстокий визволитель Лазарус Морель	246

Неймовірний брехун Том Кастро	255
Вдова Чінга, піратка	262
Великий майстер злочинних справ Істмен, на прізвисько Чернець.....	269
Некорисливий убивця Білл Гаріген.....	276
Негречний церемоніймейстер Котсуке-но-Суке.....	281
Хакім із Мерва, фарбувальник у масці.....	287
ЧОЛОВІК ІЗ РОЖЕВОГО ПЕРЕХРЕСТЯ.....	294
І ТАКЕ ІНШЕ	304
РОЗПОВІДЬ ПРО ДВОХ ЛЮДЕЙ, ЯКИМ НАСНИВСЯ СОН.....	308